

**Behavioural and Societal
Sciences**Wassenaarseweg 56
2333 AL Leiden
Postbus 2215
2301 CE Leiden

www.tno.nl

T +31 88 866 90 00
F +31 88 866 06 10
infodesk@tno.nl**TNO-rapport****TNO/CH 2013 R10709****Relatie en scheiding****Aanbod relatieondersteuning en preventie van
scheidingsgerelateerde problematiek bij
kinderen in noordelijk Zuid-Holland**

Datum	mei 2013
Auteur(s)	Drs. A. Cloostermans Dr. M. Klein Velderman Dr. F. Pannebakker
Aantal pagina's	24 (incl. bijlagen)
Aantal bijlagen	2
Opdrachtgever	Academische Werkplaats Jeugd noordelijk Zuid-Holland (AWP-j)
Projectnummer	051.02963/01.06

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, foto-kopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van TNO.

Indien dit rapport in opdracht werd uitgebracht, wordt voor de rechten en verplichtingen van opdrachtgever en opdrachtnemer verwezen naar de Algemene Voorwaarden voor opdrachten aan TNO, dan wel de betreffende terzake tussen de partijen gesloten overeenkomst.

Het ter inzage geven van het TNO-rapport aan direct belang-hebbenden is toegestaan.

© 2013 TNO

Academische Werkplaats Publieke Gezondheid Jeugd
Noordelijk Zuid-Holland

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
1.1	Gemeenten en (echt)scheiding	3
1.2	Huidig onderzoek.....	4
1.3	Deze rapportage	4
1.4	Contact	4
2	Methode	5
2.1	Deelnemers	5
2.2	Vragenlijst	6
2.3	Expertmeeting.....	7
2.4	Analyse	7
3	Resultaten	8
3.1	Respons.....	8
3.2	Overzicht van het aanbod in de regio noordelijk Zuid-Holland.....	9
3.3	Lacunes in het aanbod	12
3.4	Overige opmerkingen	15
3.5	Samenwerking en doorverwijzing.....	15
4	Conclusie, discussie en aanbevelingen.....	16
4.1	Conclusie	16
4.2	Discussie	16
4.3	Aanbevelingen	17
5	Referenties	20
	Bijlage(n)	
	A Deelnemers expertmeeting	
	B Figuren doorverwijzing en samenwerking	

1 Inleiding

Relatie- en/of scheidingsproblemen zijn veelvoorkomend. Ieder jaar wordt ongeveer één procent van alle huwelijken door echtscheiding ontbonden. Bij de in totaal jaarlijks 35.000 (echt)scheidingen in Nederland zijn naar schatting 70.000 kinderen betrokken (Spruijt & Kormos, 2010). Voor de ouders en kinderen kan (echt)scheiding leiden tot tijdelijke ontwrichting van hun dagelijkse leven of langduriger problematiek.

Uit een meta-analyse van Amato en Keith (1991) blijkt dat kinderen van gescheiden ouders gemiddeld minder goed presteren op school, meer gedragsproblemen hebben en minder hoog scoren op psychologisch en emotioneel welbevinden, minder zelfvertrouwen hebben en dat zij meer problemen hebben met sociale relaties dan kinderen die opgroeien in intacte gezinnen. Uit onderzoek blijkt dat het risico op emotionele en gedragsproblemen hoger is voor kinderen die recent een scheiding meemaakten dan voor kinderen die in een minder recent verleden een scheiding meemaakten (Harland, Reijneveld, Brugman, Verloove-Vanhorick, & Verhulst, 2002).

Hoewel het met de meeste kinderen van gescheiden ouders op lange termijn redelijk goed gaat, kunnen de individuele en maatschappelijke kosten van een kleine groep met problemen hoog oplopen. Onderzoek toont aan dat een scheiding ook op volwassen leeftijd nog tot problemen kan leiden, zoals: hogere afwezigheid van school, vroegtijdige schoolverlaten en ziekteverzuim; psychologische problemen, depressie; vaker roken en overmatig alcoholgebruik; jonger trouwen, ouderschap als tiener en buitenechtelijke kinderen; problematische relaties en (echt)scheiding in eigen relaties (e.g., McLanahan & Bumpass, 1988; Van der Valk & Spruijt, 2004; Wauterickx, Gouwy, & Bracke, 2006). Het is daarom van belang om kinderen en jeugdigen vroegtijdig te ondersteunen tijdens en/of na de (echt)scheiding van hun ouders.

1.1 Gemeenten en (echt)scheiding

Gemeenten kregen de taak om uiterlijk in 2011 een Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG) te realiseren, zodat in iedere gemeente kinderen, jeugdigen en ouders terecht kunnen met hun vragen over opvoeden en opgroeien. Omdat de voormalige Minister voor Jeugd en Gezin de schadelijke gevolgen van scheiding en relatieproblemen tussen ouders voor de betrokken kinderen zoveel mogelijk wenste te beperken, bood het toenmalig Ministerie voor Jeugd en Gezin alle gemeenten de Handreiking 'Scheiding en de zorg voor de kinderen' (2010) aan.

Deze handreiking beschrijft hoe men binnen een gemeente kan komen tot een goed ondersteuningsaanbod rondom scheiden, en welke rol het CJG daarin heeft. Gemeenten en instellingen gaan nog steeds voort op deze beleidslijn. In de handreiking staat nadrukkelijk het advies om het aanbod in een gemeente in beeld te brengen. Inzicht in het aanbod biedt gemeenten ook een instrument om beter de regie te kunnen voeren, het maakt overzichtelijk wat er voor wie is.

1.2 Huidig onderzoek

Het onderhavige onderzoek betreft een inventarisatie van aanbod rond relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek in een regio in Zuid-Holland. Deze inventarisatie sluit aan bij het advies in de genoemde handreiking van het ministerie om het aanbod in kaart te brengen. Partners binnen de Academische Werkplaats Jeugd noordelijk Zuid-Holland (AWP-j) willen de diversiteit van psychosociale vragen die uit deze problematiek rondom relatieproblemen en (echt)scheiding voortvloeien oppakken en een pakket van aanbod ontwikkelen rondom scheidingsproblematiek. Daarom stond binnen dit kortdurende project de volgende doelstelling centraal:

Het in kaart brengen van het aanbod binnen de regio noordelijk Zuid-Holland rond relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen van gescheiden ouders, met op termijn zicht op een arrangement/programma rond relatie en scheiding voor ouders en kinderen met diverse vragen en behoeften.

Om de haalbaarheid van deze doelstelling te vergroten is er een werkgroep opgezet met betrokken stakeholders van GGD Hollands-Midden, Bureau Jeugdzorg Haaglanden en Zuid Holland, Curium, Leids Universitair Medisch Centrum, Pedagogische Wetenschappen Universiteit Leiden, Kwadraad Maatschappelijk werk en TNO Child Health. Om te zorgen voor voldoende borging in beleid zijn ook verschillende gemeenten geïnformeerd over het onderzoek. De gemeenten Teylingen en Zoeterwoude waren officieel mede-aanvrager van het onderzoek. Hiertoe hebben zij elk een commitmentverklaring getekend.

1.3 Deze rapportage

Deze rapportage betreft een bondige weergave van de onderzoeksresultaten. In Hoofdstuk 2 wordt de methode van onderzoek weergegeven. In het derde hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek beschreven. Dit betreft een overzicht van het aanbod in de regio noordelijk Zuid-Holland, een beschrijving van de lacunes in het aanbod en suggesties voor aanbod en samenwerkingsinitiatieven ten behoeve van het versterken van het aanbod. Voor wat betreft de lacunes richten we ons op feitelijk ontbrekend aanbod, maar zeggen we ook iets over de behoeften van professionals en ouders. Hoofdstuk 4 betreft een afsluitende conclusie en discussie.

1.4 Contact

Als u vragen heeft naar aanleiding van dit rapport kunt u contact opnemen met Anne Cloostermans, TNO Child Health: anne.cloostermans@tno.nl of 0888-664946.

2 Methode

2.1 Deelnemers

Deelnemers werden geworven en gevraagd deel te nemen aan het onderzoek via de onderzoekspartners van het project. In een startbijeenkomst van het project (Gemeente Teylingen, Gemeente Zoeterwoude, GGD, Kwadraad & TNO) werd vastgesteld welke organisaties betrokken dienden te worden bij het project. Hierbij is er voor gekozen om te focussen op hulpverlening in de relationele en psychosociale sfeer. Betrokken organisaties rondom een (echt)scheiding met betrekking tot huisvesting en advocatuur zijn daarom niet meegenomen in het onderzoek. Mediation organisaties en vrijgevestigde sociale raadslieden vormen hierop een uitzondering en zijn wel opgenomen in het onderzoek, omdat dit in het kader van relatieondersteuning wel van belang is. In de startbijeenkomst is overeengekomen organisaties/identiteiten in de regio zoals opgenomen in Tabel 1 aan te schrijven voor deelname aan het onderzoek.

Tabel 1: Overzicht aangeschreven organisaties/identiteiten

IB'ers Onderwijs: Basisonderwijs / Voortgezet Onderwijs / Speciaal Onderwijs
WSNS Samenwerkingsverbanden
Huisartsen / Praktijkondersteuners
Kinderopvang / Peuterspeelzaal
GGD; JGZ: Meldpunt / BKK / Jeugdarts / Jeugdverpleegkundigen
Kwadraad: AMW / SMW / gezinscoach / Opvoedbureau
CJG coordinator
Welzijn
Vrijgevestigde sociale raadslieden
GGZ kinderen & Jeugd
Vrijgevestigde mediators
Eerstelijns psychologen
MEE
BJZ: AMK / Toegang / JB
GGZ Volwassenen
Vrouwenopvang, Fiom
Cardea
Raad voor de Kinderbescherming
ISD, hulpverlening

Verzending van vragenlijsten naar de verschillende organisaties werd onderverdeeld onder de projectpartners. In totaal zijn er ten minste 95 personen direct geadresseerd. De aantallen variëren per organisatie (Tabel 1). Zij ontvingen in de mailing een link naar de vragenlijst. Deze was vrij online beschikbaar en kon

doorgestuurd worden naar derden die wellicht belanghebbenden waren. Er is geen zicht op de mate waarin van deze mogelijkheid gebruik is gemaakt. Met deze gerichte verzending van de vragenlijst is getracht de juiste deelnemers te benaderen die een goed zicht hadden op het onderwerp en het aanbod omtrent relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek in hun organisatie.

2.2 Vragenlijst

De vragenlijst¹ is opgesteld naar aanleiding van de afstemming en afspraken tussen projectpartners in de startbijeenkomst van het project en gebaseerd op een vragenlijst die eerder door Kwadraad is ingezet in onderzoek naar het aanbod rond scheidingsproblematiek binnen de eigen organisatie. Naar aanleiding van de eerste conceptversie hebben alle projectpartners nog tweemaal commentaar kunnen geven op de vragenlijst. De definitieve vragenlijst is online beschikbaar gemaakt via Survey Monkey. Het invullen van de vragenlijst duurde ongeveer 30 minuten.

In de vragenlijst kwamen drie thema's aan de orde:

- Aanbod relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen. Hierbij werd stilgestaan bij drie verschillende soorten aanbod. (1) Ten eerste was er aandacht voor aanbod voor ouders, (2) ten tweede was er aandacht voor aanbod voor het gehele gezin of delen van het gezin (ouder(s) en kind(eren)). (3) En als laatste waren er vragen gericht op het aanbod specifiek voor kinderen. Bij elk van de drie verschillende doelgroepen werd gevraagd naar maximaal vijf verschillende soorten beschikbaar aanbod. Bij elk ingevoerd aanbod werd uitgevraagd hoe dit vormgegeven was (duur, frequentie etc.) en voor welke doelgroep (leeftijd, specifieke risicogroep, al dan niet een indicatie nodig, voor ouders/kinderen/beiden, etc.) het aanbod geschikt was en hoe vaak dit aanbod ongeveer werd ingezet.
- Lacunes in het huidige aanbod. Hierbij was aandacht voor de behoeftes van de hulpverleners en voor de door de hulpverleners opgevangen behoeftes van hun cliënten. In deze vragen stond centraal wat in de ogen van de hulpverleners en cliënten nog miste aan aanbod op het gebied van relatieondersteuning en preventie van (echt)scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen.
- Samenwerking en doorverwijzing. Deze vragen richtten zich op huidige samenwerking van de deelnemers in het werkveld. Hierbij werd een lijst gegeven van mogelijke samenwerkingspartners waarin kon worden aangevinkt met wie er werd samengewerkt. Ook bestond de mogelijkheid om extra samenwerkingspartners toe te voegen. Voor doorverwijzing werd dezelfde lijst met mogelijke doorverwijzingspartners gegeven, ook hier bestond de mogelijkheid andere partners toe te voegen.

Naar alle eerder direct geadresseerden is een week voor het sluiten van de vragenlijst een herinnering verstuurd. Na het online invullen van de vragenlijst werd deze digitaal geretourneerd aan TNO.

¹ De vragenlijst is indien gewenst op te vragen bij de onderzoekers van TNO Child Health. Zie contactgegevens in de inleiding.

2.3 Expertmeeting

Om de voorlopige uitkomsten van het vragenlijstonderzoek te toetsen is er een expertmeeting georganiseerd voor de verschillende stakeholders uit het werkveld waar ook de vragenlijst naartoe verzonden was. De bijeenkomst duurde twee uur. Het eerste uur werden de voorlopige resultaten gepresenteerd. In het tweede uur konden de aanwezigen op de voorlopige resultaten reflecteren. Onder de aanwezigen behoorden vertegenwoordigers van de GGD, Bureau Jeugdzorg, Maatschappelijk Werk, Gemeenten, CJG's, School, Kinderdagopvang en TNO. Voor een volledige lijst van aanwezigen kunt u Bijlage 1 raadplegen. Alle betrokkenen zijn uitgenodigd om naar aanleiding van de bijeenkomst nog aanvullingen op de resultaten na te sturen zodat deze in de eindrapportage meegenomen konden worden.

2.4 Analyse

De vragenlijst bestond voor een groot deel uit open vragen met vrije ruimte voor antwoorden. Als gevolg van deze keuze is de respons op de vragenlijst primair kwalitatief van aard en ook zodanig verwerkt. Daar waar mogelijk en van belang zijn de resultaten kwantitatief weergegeven.

Met betrekking tot de uitwerking van het huidige aanbod relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen is er een beschrijving opgenomen van het daadwerkelijk opgegeven aanbod in de vragenlijst. Aanvullend zijn reacties uit de expertmeeting benoemd. Voor dit aanbod is geïnterviewd of het aanbod betreft van verschillende intensiteit (preventief tot intensief) en voor verschillende doelgroepen (ouders en kinderen van verschillende leeftijden). Lacunes worden in het rapport beschreven.

3 Resultaten

3.1 Respons

De vragenlijst is verstuurd naar minimaal 95 direct geadresseerden. In totaal hebben 87 respondenten de vragenlijst ingevuld/geretourneerd. De verdeling van de respons naar organisatie is in Tabel 2 weergegeven. Van twee respondenten was niet bekend waar zij werkzaam waren of welke functie zij bekleedden. Naar aanleiding van de vraag op de expertmeeting om aanvullende gegevens op te sturen naar TNO is één reactie gekomen van Bureau Jeugdzorg.

Tabel 2: Overzicht respons naar organisaties (totaal=87)

Aangeschreven organisaties/identiteiten	
IB'ers Onderwijs: Basisonderwijs / Voortgezet Onderwijs / Speciaal Onderwijs	7
WSNS Samenwerkingsverbanden	1
huisartsen / Praktijkondersteuners	3
Kinderopvang / Peuterspeelzaal	6
GGD; JGZ: Meldpunt / BKK / Jeugdarts / Jeugdverpleegkundigen	15
Kwadraad: AMW / SMW / gezinscoach / Opvoedbureau	30
CJG coordinator	1
Welzijn	
Vrijgevestigde sociale raadslieden	0
GGZ kinderen, jeugd en volwassenen	4
Vrijgevestigde mediators	0
Eerstelijns psychologen	2
MEE	2
BJZ: AMK / toegang / JB	8
Vrouwenopvang, Fiom	0
Cardea	1
Raad voor de Kinderbescherming	1
ISD, hulpverlening	2
Aanvullend	
Bureau Halt	1
Regionaal Bureau Leerplicht	1
Niet bekend	2

3.2 Overzicht van het aanbod in de regio noordelijk Zuid-Holland

Tabel 3 biedt een overzicht van het aanbod rondom relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen in de regio noordelijk Zuid-Holland. De resultaten zijn gebaseerd op de gegevens uit de vragenlijsten. De beschikbaarheid van het aanbod is niet uitgesplitst naar specifieke gemeenten in de regio noordelijk Zuid-Holland. Regionale verzending van de vragenlijst liet een dergelijke uitsplitsing niet toe. De beschrijving van het aanbod is gebaseerd op informatie zoals in de vragenlijsten werd weergegeven.

De resultaten voor de vraag of er een beschrijving bestaat van het beschikbare aanbod is uiteindelijk niet meegenomen in de resultatenparagraaf omdat de reacties hierop, ook voor hetzelfde aanbod, zeer uiteenlopend waren.

Op de vraag 'In hoeverre zijn uw cliënten, naar uw inschatting, tevreden met het aanbod?' werd door bijna alle respondenten die deze vraag per aanbod hebben ingevuld het cijfer 7 of 8 gegeven. Slechts één respondent gaf een onvoldoende.

In de conclusie en discussie wordt verder ingegaan op de beschrijvingen van het aanbod en de tevredenheidsscores.

Aanbod voor ouders

Zoals te zien is in Tabel 3 zijn er voor ouders bij verschillende organisaties (GGZ, MEE, Bureau Jeugdzorg, Kwadraad, 1e lijns psycholoog) relatiegesprekken mogelijk afhankelijk van de aard van het probleem. Een sociaal verpleegkundige geeft aan ook over informatiemateriaal te beschikken voor ouders. Naast dit aanbod is het in een aantal gemeentes mogelijk, voor ouders die al hebben besloten om uit elkaar te gaan, hierbij bemiddeling te zoeken in de vorm van mediation (Kwadraad of zelfstandig mediator). Ter aanvulling geven maatschappelijk werkers in de vragenlijst aan dat er ook de mogelijkheid bestaat voor een online communicatietraining en/of hulp bij het schrijven van een ouderschapsplan. Hoe dit aanbod er verder uitziet is niet ingevuld. Bij navraag tijdens de expertmeeting bleek dat dit aanbod nog in ontwikkeling is en niet overal beschikbaar is.

Aanbod voor het gezin

In het tweede deel van Tabel 3 wordt kort weergegeven wat de respondenten op hebben gegeven als aanbod voor het gezin. De respondenten noemden hier gezinsgesprekken die ook onder aanbod voor ouders aan bod kwamen. Ook worden de mogelijkheid voor pedagogische adviesgesprekken door de GGD of een huisbezoek vanuit de JGZ 0-4 jaar genoemd. Tot slot wordt een aantal niet-scheidings specifieke methodieken genoemd (1 Gezin, 1 Plan; Preventieproject; Groepswerk; Triple P; Kindspoor) en informatiemateriaal dat niet nader is gespecificeerd.

Aanbod voor kinderen

Het onderste deel van Tabel 3 geeft weer wat respondenten aangeven als hen bekend aanbod voor kinderen die te maken krijgen met (echt)scheiding. Hieruit blijkt dat als beschikbaar scheidingsspecifiek aanbod uitsluitend KIES-groepen voor kinderen van 8 tot 12 jaar bekend zijn. Meer algemeen is het mogelijk voor kinderen om begeleidingsgesprekken te voeren met maatschappelijk werk of in de vorm van kindcoaching. Van het aanbod voor drie begeleidingsgesprekken bij de

JGZ werd door de experts tijdens de expertmeeting aangegeven dat dit vooral is voor doorverwijzing. Ook zetten hulpverleners De Boomhut in (alleen bij huiselijk geweld) of proberen ze een kind deel te laten nemen aan het Maatjesproject. Daarnaast bestaat, net zoals bij de ouders, de mogelijkheid voor het ondersteunen via informatiemateriaal. Hierbij wordt een boekenlijst genoemd. De extra plaatsing bij de Kinderdagopvang, Peuterspeelzaal en/of Buitenschoolse Opvang zoals aangegeven door een directeur in de kinderopvang werd in de expertmeeting niet herkend als beschikbaar aanbod.

In de expertmeeting zijn deze resultaten gepresenteerd. De aanwezigen herkenden het genoemde aanbod (met uitzondering van genoemde extra plaatsing in opvang) en noemden nog verschillen de aanvullende vormen van aanbod voor tieners en mogelijk uitgevoerd aanbod van de Stichting Jonge Helden in Den Haag. Er werd geen aanvullend scheidingsspecifiek aanbod in de regio noordelijk Zuid-Holland genoemd dat niet al in de lijst was opgenomen.

Tabel 3: Overzicht van aanbod in de regio Noordelijk Zuid-Holland

AANBOD VOOR OUDERS			
Naam aanbod	Korte beschrijving	Mate van problematiek	Uitvoering
Relatiegesprekken / Gezinsgesprekken 1	Vraaggerichte kortdurende hulpverlening. 1 tot 8 gesprekken van 1 tot 1,5 uur. De gesprekken zijn vaak gericht op communicatie en opvoeding. Deze gesprekken kunnen individueel, gezamenlijk en/of systeemgericht uitgevoerd worden. Ernstige psychische problemen en/of verstandelijke problemen zijn een contra-indicatie. Ook gesprekken met 2 hulpverleners zijn mogelijk.	Licht tot en met ernstig	Kwadraad
Relatiegesprekken 2	Individuele gesprekken voor alle doelgroepen van MEE, dit zijn mensen met een lichamelijke, verstandelijke of auditieve beperking. Mensen met een chronische ziekte, NAH of vorm van autisme.	Licht tot gemiddeld	MEE
Relatiegesprekken 3	Relatiegesprekken binnen de reguliere individuele behandeling bij de GGZ (als er sprake is van psychische problematiek).	Licht tot gemiddeld	GGZ
Relatieondersteuning	n.n.i.*	n.n.i.	BJZ
Relatietherapie	Kortdurende hulpverlening van maximaal 6-12 sessies. Zowel individueel en gezamenlijk mogelijk. Voornamelijk gericht op stress-reductie en opvoedingsvraagstukken.	Licht tot gemiddeld	1 ^o lijns psycholoog
Informatiemateriaal & Advies (boeken etc.)	Boekje van het ministerie, leun en steun.	Preventief	Sociaal verpleegkundige / Kwadraad
Mediation	4 gesprekken met mogelijke uitloop	Licht tot en met ernstig	Kwadraad / Mediator
Hulp bij ouderschapsplan	n.n.i.	n.n.i.	Kwadraad

Online-hulpverlening (communicatie-training)	n.n.i.	n.n.i.		Kwadraad
AANBOD VOOR HET GEZIN				
Naam aanbod	Korte beschrijving	Leeftijd kind(eren)	Mate van problematiek	Uitvoering
Gezinsgesprekken / Gezinsbegeleiding	Zie Gezinsgesprekken 1 (Aanbod Ouders)	n.n.i.	Licht tot en met ernstig	O.a. Kwadraad en Cardea
Pedagogisch adviesgesprek	1 tot 6 gesprekken voor ouders met vragen over de opvoeding van de kinderen. Echtscheiding is daarbij veelvoorkomend.	n.n.i.	Licht tot gemiddeld	Pedagogisch Adviseur (GGD, Kwadraad)
1 gezin, 1 plan	Langdurige samenwerking met alle betrokken hulpverleners en het sociale netwerk.	n.n.i.	Licht tot gemiddeld	Samenwerkingsverband
Huisbezoek	Gesprek van 1 uur met ouders van kinderen.	0-4 jaar	Licht tot gemiddeld	JGZ 0-4
Preventie Project	n.n.i.	n.n.i.	n.n.i.	n.n.i.
Groepswerk	n.n.i.	n.n.i.	n.n.i.	n.n.i.
Triple –P	Max. 6 keer advies voor ouders voor het begeleiden van hun kinderen 0-19 jaar.	n.n.i.	Licht tot gemiddeld	n.n.i.
Kindspoor	n.n.i.	n.n.i.	n.n.i.	n.n.i.
Informatiemateriaal	n.n.i.	n.n.i.	n.n.i.	n.n.i.
AANBOD VOOR HET KIND				
Naam aanbod	Korte beschrijving	Leeftijd kind(eren)	Mate van problematiek	Uitvoering
KIES-groep	8 groepsbijeenkomsten van 60 minuten voor kinderen van gescheiden ouders met 2 aanvullende ouderbijeenkomsten.	8-12 jaar	Preventief / Licht tot gemiddeld	Kwadraad
Begeleidingsgesprekken 1	5 tot 8 individuele wekelijkse of tweewekelijkse gesprekken van 30 tot 60 minuten (waarbij zo nodig familie uitgenodigd kan worden) voor kinderen vanaf 6 jaar.	> 6 jaar	Licht tot gemiddelde	Kwadraad (JMW/SMW/AMW)
Begeleidingsgesprekken 2	3 x 30 minuten gesprekken met jeugdverpleegkundige naar aanleiding van het contactmoment in de 2 ^e klas van het VO.	n.n.i.	Preventief / Licht tot gemiddeld	JGZ / GGD
Kindcoaching	5 tot 10 gesprekken met kinderen	5-12 jaar	Licht tot gemiddeld	Kwadraad
De Boomhut	Groepswerk. Cursus voor kinderen die te maken krijgen met mishandeling / huiselijk geweld.	7-12 jaar	Ernstig	GGZ
Vinden van een maatje	Maatjesproject	n.n.i.	n.n.i.	n.n.i.

Lijst met boeken	o.a. Bang boos blij	4-12 jaar	Preventief / Licht tot gemiddeld	Sociaal verpleegkundige 4-12, JMW/ SMW/ Pedagogisch Adviseur
Extra plaatsing KDV BSO PSZ doorverwijzing volgens zorgplan	Kind uit thuissituatie halen in samenwerking met consultatiebureau, gezinscoach, jeugdzorg. Lengte varieert.	n.n.i.	Ernstig	Aangegeven door directeur kindercentrum

*n.n.i. = door de respondenten 'niet nader ingevuld'

3.3 Lacunes in het aanbod

3.3.1 *Lacunes op basis van geformuleerd aanbod*

Als men het aanbod uit Tabel 3 analyseert voor verschillende doelgroepen, leeftijdscategorieën en de door de professional aangegeven ernst van problematiek blijkt dat er een aantal lacunes zijn te identificeren:

Laagdrempelige informatie en preventief aanbod voor ouders rondom scheiding

Er lijkt onvoldoende laagdrempelige informatievoorziening en preventief ondersteunend aanbod voor ouders. Slechts één sociaal verpleegkundige geeft aan beschikking te hebben over informatiemateriaal rondom deze problematiek voor zowel ouders als kinderen. Ook wordt er verder geen preventief aanbod genoemd.

Ondersteuningsaanbod voor kinderen < 8 jaar

Zowel uit de vragenlijsten als uit de expertmeeting bleek dat er een witte vlek bestaat voor wat betreft aanbod voor jonge kinderen tot 8 jaar. Uit het beschreven aanbod kwam weliswaar naar voren dat er voor kinderen vanaf 6 jaar de mogelijkheid voor begeleidingsgesprekken bestaat en dat er voor hulpverlening voor kinderen van 0-4 jaar een huisbezoek ingezet kan worden (gesprek met ouders). Dit aanbod is echter niet scheidingsspecifiek en bovendien niet geschikt voor ernstigere problematiek.

Aanbod voor adolescenten (12+ jaar)

Voor jongeren boven de 12 jaar bleek er geen scheidingsspecifiek aanbod beschikbaar te zijn.

Begeleiding vechtscheidingen / ernstige problematiek

Afsluitend kan er worden gesteld dat aanbod ontbreekt voor ernstige problematiek zowel voor kinderen, ouders als het gehele gezin. Voor ernstige problematiek worden door de respondenten alleen mediation, de Boomhut (voor kinderen die te maken krijgen met huiselijk geweld) en de extra plaatsing bij BSO, SPZ of KDO genoemd. Dit lijkt niet een voldoende sluitende aanpak bij een vechtscheiding.

3.3.2 *Lacunes op basis van door de professional opgegeven behoeften*

In de vragenlijst werd gevraagd of respondenten nog aanbod misten als hulpverlener, of als verwijzer, of dat zij van verwijzers hierover nog signalen hadden opgevangen. Antwoorden op de open vragen die hierover gesteld werden, zijn voor deze resultatenparagraaf gebundeld omdat vaak door de respondenten in de

laatste twee vragen werd terugverwezen naar de eerste vraag. De volgende behoeften zijn door professionals opgegeven of gesignaleerd bij cliënten (hier weergegeven beginnend bij de behoefte die het meest werd genoemd):

Laagdrempelige informatievoorziening voor ouders

Op veel verschillende manieren maakten respondenten duidelijk dat er een tekort is aan kennis bij ouders over de gevolgen van een (echt)scheiding voor de kinderen en voor de ouders zelf. Veel respondenten brachten voor dit probleem al oplossingen in waaronder een (echt)scheidingspreekuur, scheidingscentrum, scheidingsloket en een oudercursus voordat je mag scheiden. Meer preventief werd aangegeven dat het kan helpen om ouders met een kindwens beter te informeren en om relatieondersteuning goedkoop toegankelijk te maken. Ook werd meer algemeen gesteld dat ouders zouden moeten leren hun kinderen beter te ondersteunen in deze moeilijke periode.

Aanbod voor jongeren in het voortgezet onderwijs

Versillende respondenten laten weten dat voor jongeren in de middelbare schoolleeftijd geen aanbod bestaat terwijl hier wel behoefte aan is. Een aantal respondenten geeft specifiek aan groepen zoals KIES te willen inzetten in het voortgezet onderwijs. Echter geeft een andere respondent aan dat er wel behoefte is aan aanbod voor jongeren, maar dat jongeren vaak niet willen deelnemen aan een dergelijk preventief groepsprogramma.

Goedkope juridische hulpverlening en mediation

Door een aantal maatschappelijk werkers werd de behoefte aan goedkope juridische hulpverlening en mediation geformuleerd. Volgens hen is dergelijke hulpverlening momenteel voor paren die gaan scheiden vaak te duur. Hierbij werd opgemerkt dat ook als er wel geld is, paren in scheiding dat liever niet aan mediation besteden. Ook bij goedkope vormen van mediation komt het namelijk volgens de respondenten regelmatig voor dat de mediation weinig succesvol is omdat de deelnemers niet gemotiveerd zijn.

Ook werd door een maatschappelijk werker aangegeven dat hulp bij het opstellen van een ouderschapsplan gewenst is. Een mogelijkheid die genoemd werd zijn jaarlijkse bijeenkomsten voor het aanpassen van het ouderschapsplan.

Aanbod voor jonge kinderen

Er wordt aangegeven dat er behoefte is aan aanbod voor jonge kinderen. Respondenten geven bijvoorbeeld aan groepen zoals KIES voor jonge kinderen of andere specifieke doelgroepen te wensen, ook wordt aangegeven dat speltherapie voor kinderen van 0-4 jaar zou kunnen bijdragen aan een beter passend aanbod.

Aanpak vechtscheidingsproblematiek

Door een aantal deelnemers wordt aangegeven dat ze steeds vaker te maken krijgen met (echt)scheidingen waarbij sprake is van hevige conflicten (ook wel vechtscheiding genoemd), maar dat een goede aanpak van deze gevallen ontbreekt. Het gebrek aan een goede aanpak leidt volgens een respondent momenteel ook tot meer verzoeken om OTS (onder toezichtstelling) omdat ouders binnen het vrijwillig kader moeilijk te begeleiden zijn. Respondenten geven aan dat er te weinig geïndiceerd aanbod is, en dat er voor het aanbod dat er is bij de GGZ, BIZ en Cardea lange wachtrijen bestaan waardoor ouders en kinderen uiteindelijk niet meer gemotiveerd zijn. Vaak komen kinderen dan bijvoorbeeld terug bij

preventief aanbod. Ook wordt aangegeven dat er soms geen beschikbaar aanbod is voor kinderen in de GGZ, omdat hiervoor een rustige situatie vereist wordt voordat de behandeling van start kan gaan. Dit is bij vechtscheidingen vaak niet mogelijk. Een eenduidige aanpak bij vechtscheidingen is om deze reden gewenst. In het kader van deze vechtscheidingen noemen de respondenten verschillende mogelijkheden voor aanvullend aanbod:

- verplichte mediation bij scheiding
- een versnelde route voor OTS
- een oudercursus scheiden / video-hometraining voor paren

Verbetering al bestaand aanbod en deskundigheidsbevordering

Een aantal respondenten geeft aan dat het huidige aanbod verder aangescherpt zou kunnen worden. Er wordt bijvoorbeeld aangegeven dat KIES-groepen nu wel binnen het huidige aanbod vallen, maar alleen ad hoc beschikbaar zijn als er geld beschikbaar is. Een groot nadeel voor het huidige aanbod is daarbij dat beide gezaghebbende ouders toestemming moeten geven voor deelname aan dergelijk aanbod.

Een ander punt ter verbetering van het reeds bestaande aanbod is de bevordering van meer specialistische kennis op het gebied van (echt)scheiding onder bijvoorbeeld maatschappelijk werkers, zodat zij tijdens de gesprekken die zij voeren beter weten hoe je je kunt opstellen bij (echt)scheiding als hulpverlener.

Behoeftte aan een sociale kaart rondom (echt)scheidingsproblematiek en relatieondersteuning

Enkele respondenten geven aan dat zij vinden dat er voldoende aanbod beschikbaar is bij (echt)scheidingsproblematiek. Ook zijn er respondenten die aangegeven dat zij denken dat er voldoende aanbod beschikbaar is, maar dat zij vaak niet weten waar ze dit kunnen vinden. Respondenten willen weten bij wie ze terecht kunnen, en wat voor problematiek er bijvoorbeeld moet spelen voordat een kind in aanmerking komt voor gespecialiseerde hulpverlening.

“Is er aanbod dan?”

“Ik mis geen aanbod. Er is heel veel in hulpverlenersland, maar men weet van elkaar niet precies wat het aanbod is en dat is wel een gemiste kans vind ik. Daardoor kan ik mijn cliënten niet altijd naar de juiste hulp doorverwijzen terwijl deze er wel blijkt te zijn.”

3.3.3 *Lacunnes vanuit cliëntperspectief*

Op de vraag ‘Heeft u van uw cliënten nog eventuele behoeften gehoord over ontbrekende interventies of aanbod bij andere instanties m.b.t. relatieondersteuning en scheidingsproblematiek?’ hebben 47 van de 87 respondenten gereageerd. 31 van deze 47 respondenten gaven aan geen antwoord te hebben, of verwezen terug naar de vorige vragen over ontbrekend aanbod. De overige antwoorden hadden vooral betrekking op basale hulpbehoeften bij een scheiding. Zo zijn er volgens de respondenten vaak praktische vragen over huisvesting, juridische hulpverlening en financiële middelen. Er wordt aangegeven dat ouders vaak lang bezig zijn met hun

eigen problemen, en in beslag zijn genomen door deze problemen, waardoor er eigenlijk geen ruimte is voor de kinderen.

3.4 Overige opmerkingen

De meeste respondenten hebben geen overige opmerkingen ingevuld in de vragenlijst. Wel gaf een aantal respondenten aan de vragenlijst te lang of te moeilijk geformuleerd te vinden. Daarnaast kwamen er verschillende reacties dat het belangrijk is dat er aandacht is voor het aanbod rondom (echt)scheidingsproblematiek en relatieondersteuning.

“Het is van groot belang dat er snel meer aanbod komt op dit gebied en BJZ meer mogelijkheden krijgt om door te pakken in vechtscheidingszaken waarbij de ouders niet in het belang van hun kinderen handelen.”

“Ik hoop dat er een goed preventieaanbod komt en dat iedereen zich bewust wordt, zeker ouders, wat voor effect scheiden en relatieproblemen hebben op de ontwikkeling van een kind. En uiteraard hoe je kinderen daarin kan helpen en ondersteunen.”

3.5 Samenwerking en doorverwijzing

De respondenten is gevraagd voor de drie pijlers in het aanbod (ouders-gezin-kind) aan te geven naar wie zij doorverwijzen en met wie zij samenwerken. In Bijlage 2 staan 6 figuren die een weergave bieden van doorverwijzing en samenwerking binnen de regio. In Figuur 1 tot en met 6 van Bijlage 2 staan de percentages respondenten die verwijzen aangegeven, uitgesplitst per organisatie.

3.5.1 Doorverwijzing

Uit Figuren 1 tot en met 3 blijkt dat er voornamelijk wordt doorverwezen naar Kwadraad en Bureau Jeugdzorg. Ongeveer 30% tot 40% van de respondenten geeft aan door te verwijzen naar de eerstelijns psycholoog/pedagoog en/of huisarts.

3.5.2 Samenwerking

Uit Figuren 4, 5 en 6 kan worden opgemaakt dat respondenten rondom relatieondersteuning en ander aanbod voor ouders minder lijken samen te werken dan rondom het aanbod voor kinderen en gezinnen. Voor wat betreft de hele breedte van het aanbod (ouders, gezin, kind) geldt dat minder dan 10% van de respondenten (n<5) aangeeft samen te werken met welzijn, sociale raadslieden en zelfstandige mediators. Net zoals rondom de doorverwijzing wordt er relatief veel samengewerkt (>50% / n >25) met Kwadraad en Bureau Jeugdzorg, en daarnaast de GGD.

Respondenten is daarnaast gevraagd om aan te geven waarom zij doorverwijzen voor bepaald aanbod naar deze partijen, en waarom ze samenwerken met de desbetreffende partijen. Hierop wordt door de meeste respondenten aangegeven dat zij doorverwijzen of samenwerken ten behoeve van overleg, afstemming of omdat de desbetreffende partij een beter passend aanbod heeft.

4 Conclusie, discussie en aanbevelingen

4.1 Conclusie

In dit kortdurende onderzoek naar relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek is getracht het aanbod rondom deze problematiek in kaart te brengen in de regio noordelijk Zuid-Holland. Uit deze inventarisatie blijkt dat voor zowel kinderen van verschillende leeftijden als volwassenen (ook specifieke doelgroepen) de mogelijkheid bestaat om kortdurend begeleidings-, gezins- of relatiegesprekken te voeren. Deze gesprekken worden uitgevoerd door verschillende instanties voor verschillende doelgroepen (zoals MW, JGZ, GGZ, MEE, 1e lijns psycholoog). Op lokaal niveau worden een aantal keer per jaar preventieve KIES-groepen voor kinderen van 8-12 jaar aangeboden. Voor ouders worden in een aantal gemeenten laagdrempelige mediationgesprekken aangeboden. Hiernaast blijkt uit de inventarisatie dat regelmatig wordt doorverwezen naar aanbod dat niet specifiek is opgezet voor scheidingsgerelateerde problematiek, zoals aanbod bij huiselijk geweld of opvoedingsondersteuning (Triple P, De Boomhut). Daarbij zijn de mogelijkheden voor begeleidingsgesprekken voor kinderen ook niet scheidings specifiek, maar breder inzetbaar.

Uit de resultaten wordt duidelijk dat respondenten niet altijd passend aanbod inzetten bij bepaalde intensiteit van problematiek. Zo geven respondenten aan dat de KIES-groepen worden ingezet bij preventieve tot ernstige problematiek, terwijl KIES een preventief groepsprogramma betreft.

Er kan geconcludeerd worden dat er duidelijke witte vlekken zijn in het aanbod rondom relatieondersteuning en (echt)scheiding in de regio noordelijk Zuid-Holland. Dit betreft onder meer beschikbaarheid en toegankelijkheid van aanbod en afstemming tussen zorgverleners.

4.2 Discussie

Dit onderzoek richtte zich op aanbod specifiek rondom relatieondersteuning en scheiding in een regio in Nederland. Het is op zijn plaats om een aantal kanttekeningen te plaatsen bij het onderzoek dat wij in dit rapport presenteerden.

Allereerst is een belangrijke consequentie van de gemaakte keuze voor aanbod specifiek gericht op relatieondersteuning en scheiding dat mogelijk niet al het bredere aanbod dat ingezet wordt voor deze doelgroep beschreven werd. Er werd door respondenten aanbod genoemd dat niet specifiek is opgezet voor scheidingsgerelateerde problematiek, zoals aanbod bij huiselijk geweld of opvoedingsondersteuning (Triple P, De Boomhut), of bijvoorbeeld begeleidings-, gezins- of relatiegesprekken. In hoeverre alle respondenten al het aanbod noemden dat zij inzetten voor gezinnen in scheidingssituaties als dit niet scheidings specifiek was, is onbekend. Bovendien is het niet duidelijk in welke mate het genoemde 'bredere' aanbod aansluit bij de specifieke problematiek die speelt voor de doelgroepen die in dit onderzoek centraal staan.

Wij gaven in onze vragenlijst geen definitie van de intensiteit van problematiek: wanneer is aanbod preventief, en wanneer is het bedoeld voor participanten met mildere of ernstigere problematiek? Dit draagt bij aan het moeilijk kunnen duiden van de reden waarom genoemd aanbod (bijvoorbeeld preventief KIES programma) en beschreven doelgroep (preventieve tot ernstige problematiek) niet altijd goed aansloten. Hebben respondenten uiteenlopende ideeën over ernst van de problematiek? Een andere mogelijke verklaring hiervoor is dat er geen ander geschikt aanbod is voor bepaalde doelgroepen en er de aansluiting tussen methode en doelgroep daardoor ook in werkelijkheid niet altijd optimaal is. Zo gaf een respondent aan dat soms vanuit de GGZ wordt terugverwezen omdat de situatie nog niet voldoende stabiel is voor behandeling in betreffende setting, waardoor mogelijk sprake is van een ernstigere problematiek dan waarvoor uiteindelijke aanbod ingezet wordt.

Het onderhavige onderzoek kent daarnaast enkele beperkingen die het generaliseren van de uitkomsten en het doen beschrijven van aanbevelingen bemoeilijkt, zoals een overrepresentatie van respons door Kwadraad en GGD en een overrepresentatie van deelnemers uit de gemeente Teylingen en Zoeterwoude. Deze overrepresentatie van Kwadraad en GGD kan bijvoorbeeld de resultaten rondom doorverwijzing en samenwerking hebben gekleurd. Ook kan er aanbod zijn gemist in delen van de regio. Echter, gezien betrokkenheid vanuit grotere en kleinere gemeenten in de regio en respondenten vanuit een hele brede range van organisaties, verwachten we dat de uitkomsten van dit onderzoek wel tamelijk representatief zijn voor deze en andere regio's in Nederland.

In dit onderzoek zijn cliënten die gebruikmaken van het aanbod niet direct zelf benaderd. De waardering van het aanbod door cliënten is aangegeven door de hulpverleners die het aanbod ook uitvoeren. Er kan hierdoor sprake zijn van een bias in deze resultaten.

Tot slot is het belangrijk de lengte van de vragenlijst te noemen. De vragenlijst werd door een aantal respondenten als te tijdrovend beschreven. De vraag is of dit respondenten heeft weerhouden van het volledig invullen van de vragen. Daar staat tegenover dat het thans geschetste beeld in de resultaten onderschreven werd door de geraadpleegde experts die aanwezig waren bij de expertmeeting. Zij herkenden het beschreven aanbod en de gevonden lacunes, en hadden geen verdere aanvullingen met betrekking tot scheidings specifiek aanbod. Op basis van de resultaten kan daarom een aantal aanbevelingen worden gedaan voor het verder vormgeven van het aanbod rondom relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen in de regio noordelijk Zuid-Holland en mogelijk daarbuiten.

4.3 Aanbevelingen

Het verdient de aanbeveling om een meer sluitend aanbod afgestemd op specifieke problematiek en behoeften te verzorgen rondom relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen. In het bijzonder zijn op basis van het onderhavige onderzoek de volgende aanbevelingen geformuleerd:

- **Stel informatie voor ouders laagdrempelig ter beschikking**
Informatievoorziening voor ouders rondom scheiding bleek minimaal. Dit kan versterkt worden door de websites van CJG's hiervoor verder in te richten of bijvoorbeeld een scheidingspreekuur op te zetten. Duidelijke communicatie over beschikbaar aanbod is van groot belang, niet alleen voor de ouders, maar ook voor alle betrokken organisaties onderling. Er bestaat nu nog vaak onduidelijkheid en/of onwetendheid over het beschikbare ondersteuningsaanbod. Zorg er bijvoorbeeld voor dat ook alle huisartsen op de hoogte zijn van het beschikbare aanbod.
- **Geef passend ondersteuningsaanbod vorm voor kinderen vanaf 12 jaar**
Het huidige aanbod voor jongeren (12 jaar en ouder) bleek niet te voldoen. Dit bleek zowel uit het feitelijke beschikbare aanbod, als uit de behoeften van de professionals. Laagdrempelig aanbod voor deze jongeren is van belang. Ook hierbij kan gedacht worden aan preventief groepsaanbod: bijvoorbeeld de lotgenotencontact groepen van Stichting Jonge Helden of KIES. Deze programma's zijn voor deze leeftijdsgroep echter nog niet voldoende onderzocht en onderbouwd, en zijn niet als zodanig erkend in de Databank Effectieve Interventies.
- **Zorg voor goed afgestemd aanbod bij vechtscheidingen**
Er bleken onvoldoende mogelijkheden voor begeleiding bij vechtscheiding. Hier leek vooral sprake van een gebrek aan een goed afgestemde aanpak met een duidelijke regie. Er was volgens respondenten sprake van weinig aanbod bij meer problematiek / heviger conflicten, er was sprake van wachtlijsten voor aanbod, er werd soms terug verwezen naar elkaar, en er was sprake van gebrek aan motivatie bij ouders. Het risico bestaat dat in dergelijke situaties zowel de ouders zelf als hun kinderen hiervoor uiteindelijk de spreekwoordelijke rekening betalen. Wij pleiten daarom voor (a) goede afstemming tussen organisaties over welk aanbod waar beschikbaar is, (b) een duidelijke regie zodat gezinnen zoveel mogelijk één aanspreekpunt hebben, (c) een outreachende, motiverende benadering gericht op eigen kracht van de betrokken gezinsleden.
Er bestaan interventies om ouders / gezinnen te begeleiden in het vormgeven van hun ouderschap als zij gaan scheiden. Denk aan Triple P Transitions, Ouderschap Blijft, of bijvoorbeeld BOR Humanitas. Voor deze methoden is nog niet goed bekend in welke mate zij ouders met verschillend niveau van conflict, met uiteenlopende problemen of vragen, en op verschillende momenten tijdens of na de scheiding effectief kunnen steunen. Meer onderzoek is hiervoor noodzakelijk.
- **Maak ondersteuningsaanbod beschikbaar voor kinderen van 8 jaar en jonger**
Er bleek in de regio geen scheidings specifiek ondersteuningsaanbod beschikbaar te zijn voor kinderen onder 8 jaar die te maken krijgen met een scheiding. Er kunnen gesprekken gevoerd worden met maatschappelijk werk, of ouders kunnen boekjes geadviseerd krijgen, maar er is geen onderbouwd ondersteuningsaanbod voor deze groep beschikbaar.
Onderzoek heeft laten zien dat preventief groepsaanbod een goed passende manier is om kinderen in scheidings situaties te begeleiden. We zagen in deze studie de interventie 'KIES' voorbij komen voor kinderen in de bovenbouw van

het basisonderwijs. Er bestaat daarnaast in Nederland op dit moment één onderbouwde en erkende groepsmethodiek voor de jongere leeftijdsgroep, die ingezet kan worden ter invulling van de gesignaleerde lacune in het aanbod. Dit betreft het preventieve groepsprogramma 'Dappere Dino's' voor kinderen van 6-8 jaar (www.dapperedino.nl). Deze methodiek is gebaseerd op een module van het Amerikaanse evidence-based 'Children of Divorce Intervention Program' (CODIP). De Nederlandse variant Dappere Dino's is ontwikkeld door TNO en is opgenomen in de Databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugd Instituut (NJI).

Momenteel wordt er ook gewerkt aan een CODIP-variant voor kleuters (4-6 jaar) genaamd 'Stoere Schildpadden'. Ook bijvoorbeeld KIES en Stichting Jonge Helden bieden preventief groepsaanbod voor kinderen van 8 jaar en jonger. Meer onderzoek is nodig om dit aanbod voor deze jongere kinderen verder te onderbouwen. Op dit moment zijn alleen groepsprogramma's Dappere Dino's voor 6-8 jaar en KIES en JES voor 9-12 jaar erkend in de NJI Databank Effectieve Interventies. Alle genoemde preventieve groepsprogramma's zijn speciaal bedoeld en ontwikkeld voor kinderen van gescheiden ouders en daarmee afgestemd op problematiek van deze doelgroep.

- **Bevorder de deskundigheid van professionals betrokken bij begeleiding van gezinnen rondom relatieproblemen en scheiding**

Omdat het aanbod dat momenteel bleek te worden ingezet (zoals de individuele gesprekken) niet specifiek is bedoeld voor relatieondersteuning en/of scheidingsproblematiek, is het extra van belang om aandacht te hebben voor deskundigheidsbevordering rondom dit onderwerp. Zij zullen zelf de problematiek die speelt in deze situaties moeten erkennen en daar goed op in moeten spelen. Door deskundigheidsbevordering kan bewerkstelligd worden dat professionals die met deze problematiek te maken krijgen voldoende specifieke kennis van het probleem hebben om hiermee om te kunnen gaan.

- **Verken mogelijke nieuwe inventieve manieren om ouders, gezinnen en kinderen te ondersteunen rondom relatieproblematiek en scheiding**

De respondenten en experts hebben uiteenlopende nieuwe, inventieve mogelijkheden geopperd voor het verbeteren van het aanbod rondom relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen. Deze zijn het waard om verder te onderzoeken op haalbaarheid. Voorbeelden hiervan zijn video-hometraining voor echtparen met relatieproblemen, een scheidingsgesprek of een verplichte cursus over hoe ouders zouden moeten scheiden, of goedkope mediation en relatieondersteuning.

5 Referenties

Amato, P. R. & Keith, B. (1991). Parental divorce and adult well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 43-58.

Harland, P., Reijneveld, S. A., Brugman, E., Verloove-Vanhorick, S. P., & Verhulst, F. C. (2002). Family factors and life events as risk factors for behavioural and emotional problems in children. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 11, 176-184.

McLanahan, S. & Bumpass, L. (1988). Intergenerational consequences of family disruption. *American Journal of Sociology*, 94, 130-152.

Spruijt, E. en Kormos, H. (2010). *Handboek scheiden en de kinderen: Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

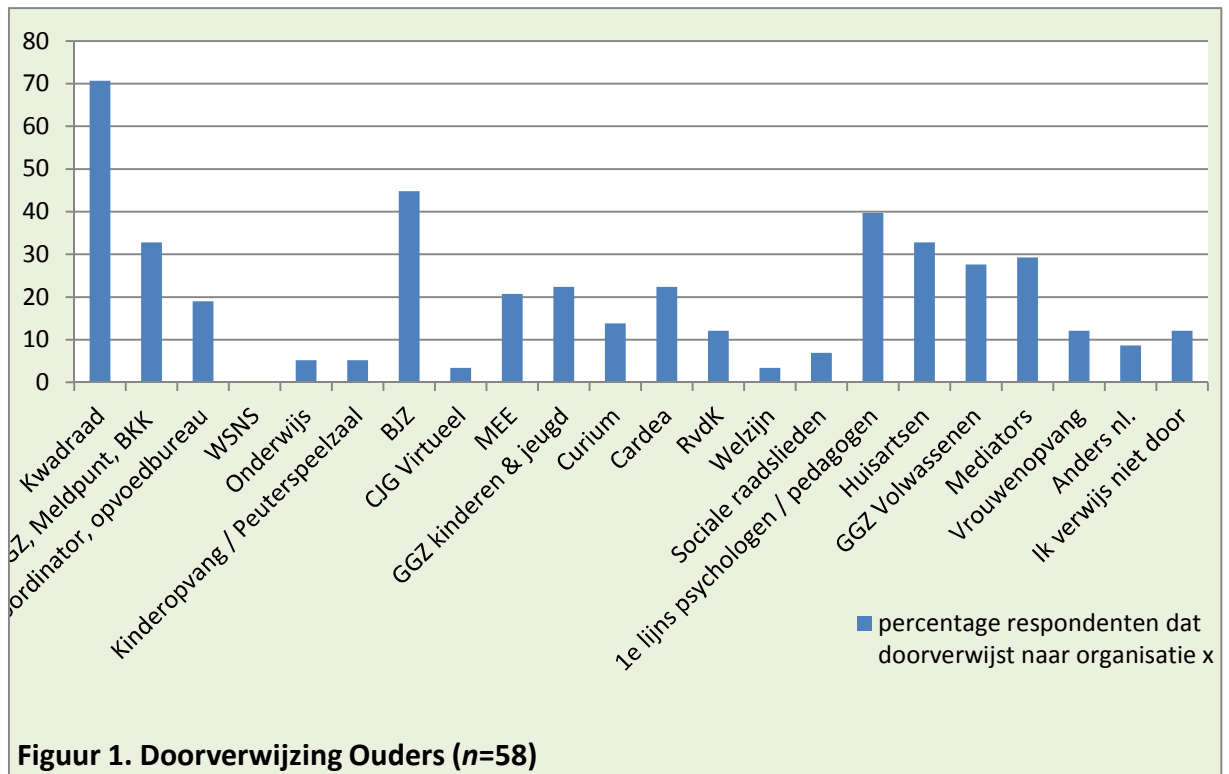
Van der Valk, I. & Spruijt, A. P. (2004). De gevolgen van echtscheiding voor kinderen. In A. Vyt, M. A. G. van Aken, J. D. Bosch, R. J. van der Gaag, & A. J. J. M. Ruijsenaars (Re.), *Jaarboek Ontwikkelingspsychologie, Orthopedagogiek & Kinderpsychiatrie* 6 (pp. 324-343). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Wauterickx, N., Gouwy, A., & Bracke, P. (2006). Parental Divorce and Depression: Long-Term Effects on Adult Children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 45, 43-68.

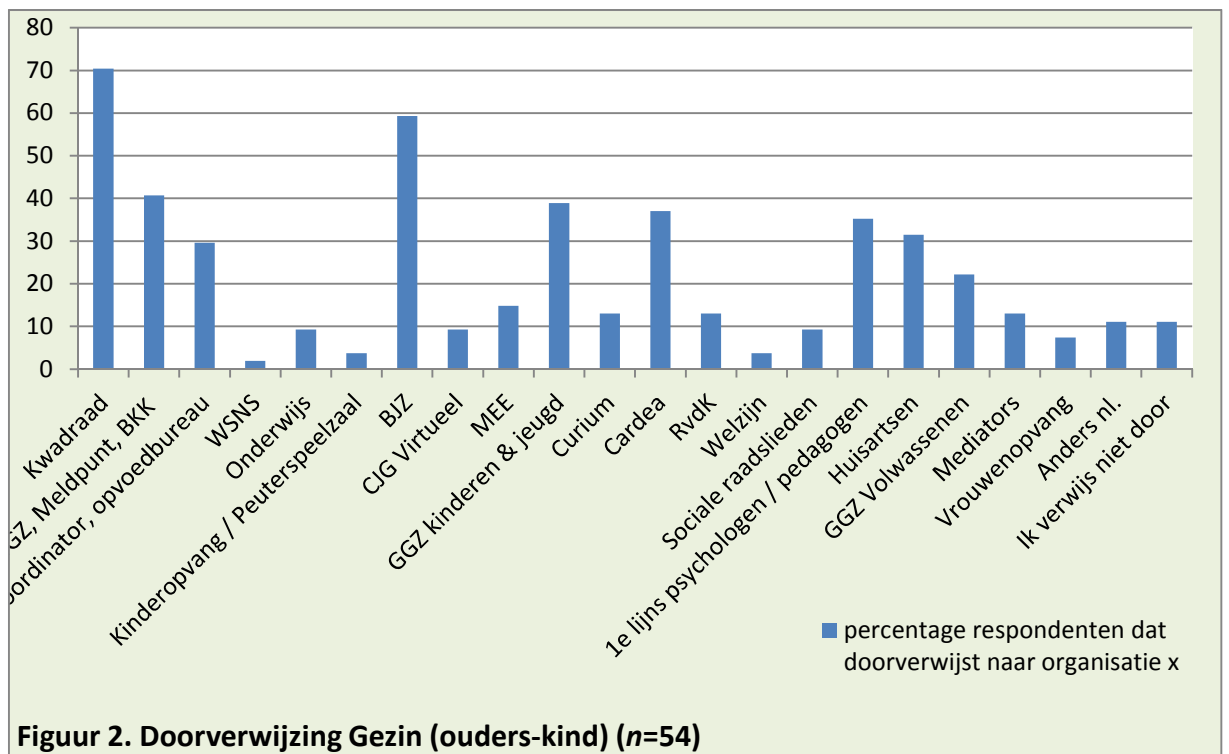
A Deelnemers expertmeeting

1	A. Abma	Bureau Jeugdzorg Rijnland
2	W. Agterof	Kwadraad
3	M. Bontje	GGD Hollands Midden
4	E. Bosman	GGD Hollands Midden
5	L. de Clerck	Bureau Jeugdzorg Rijnland
6	A. Cloostermans	TNO
7	M. van Dijk	Gemeente Zoeterwoude
8	A. Fattor	Gemeente Teylingen
9	G. de Groot	CJG coördinator
10	M. Hamers	Kwadraad
11	J. Harthoorn	Bureau Jeugdzorg
12	A. v.d. Helm	GGD Hollands Midden
13	E. Jansen v. Rosendaal	CJG Katwijk
14	L. de Jong	GGD Hollands Midden
15	M. Klein Velderman	TNO
16	A. Lans	MEE
17	E. van Nierop	CJG Alphen a/d Rijn
18	F. Pannebakker	TNO
19	G. Peters	Meldpunt Zorg & Overlast GGD Hollands Midden
20	M. Pieterse	Jeugdzorg
21	R. Tahitu	Klaverweideschool
22	I. van Weezel	Vitis Welzijn
23	A. Wenker	Kwadraad
24	B. van Widenfelt	Curium

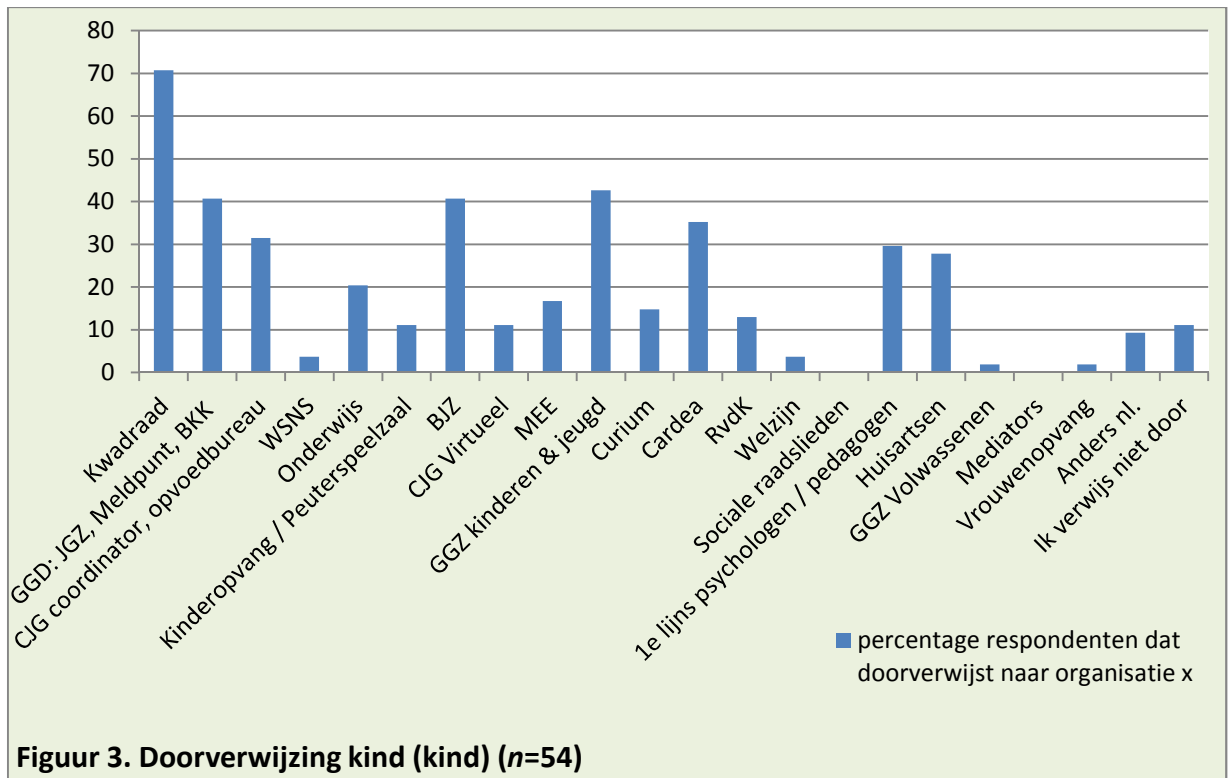
B Figuren doorverwijzing en samenwerking

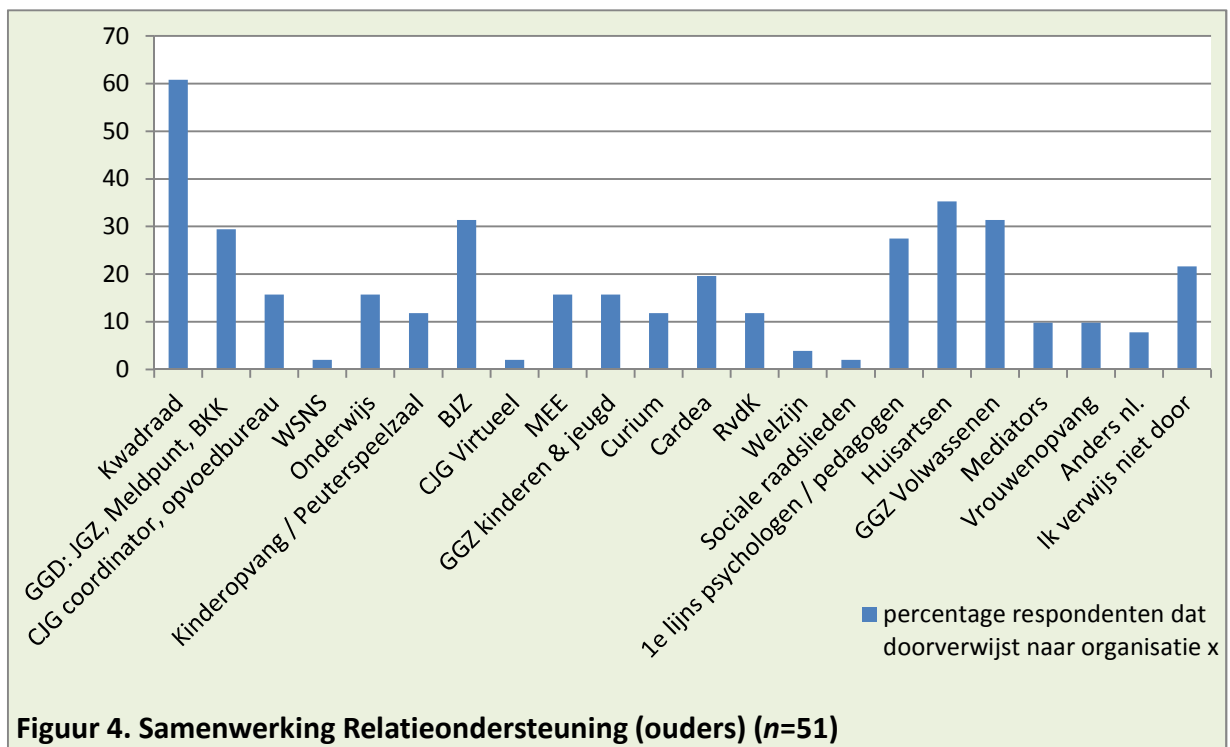
Figuur 1. Doorverwijzing Ouders (n=58)

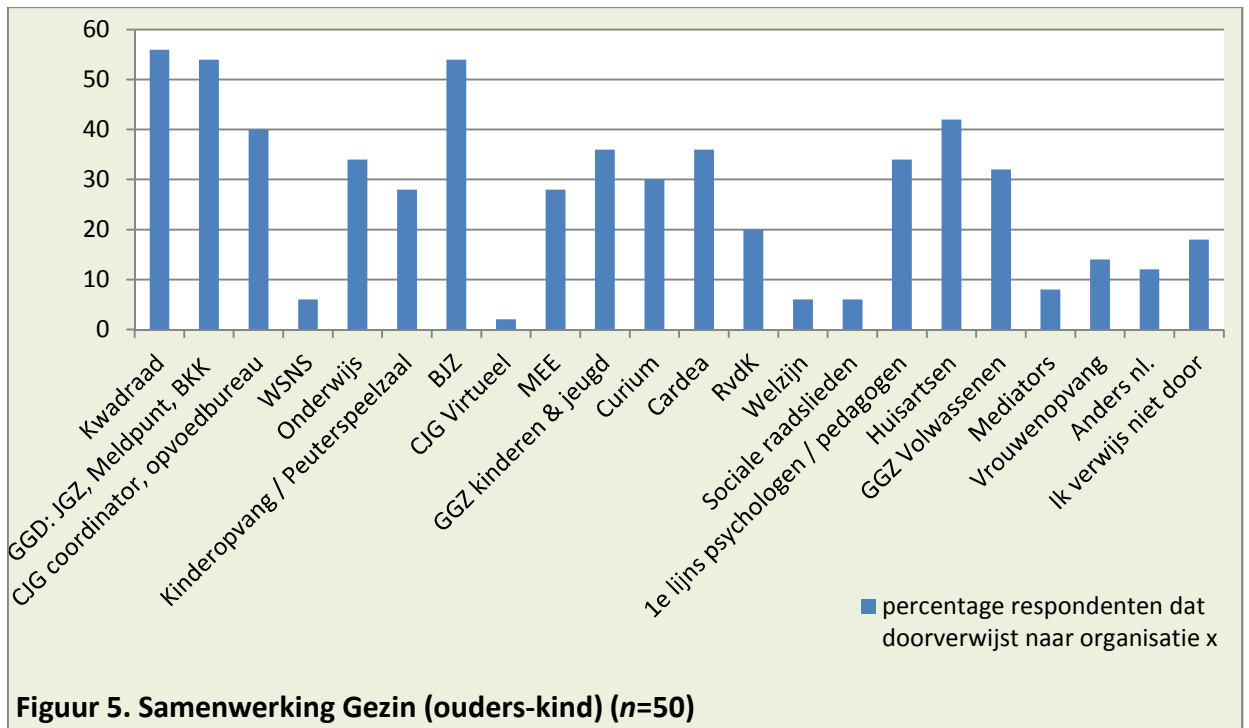
Figuur 2. Doorverwijzing Gezin (ouders-kind) (n=54)

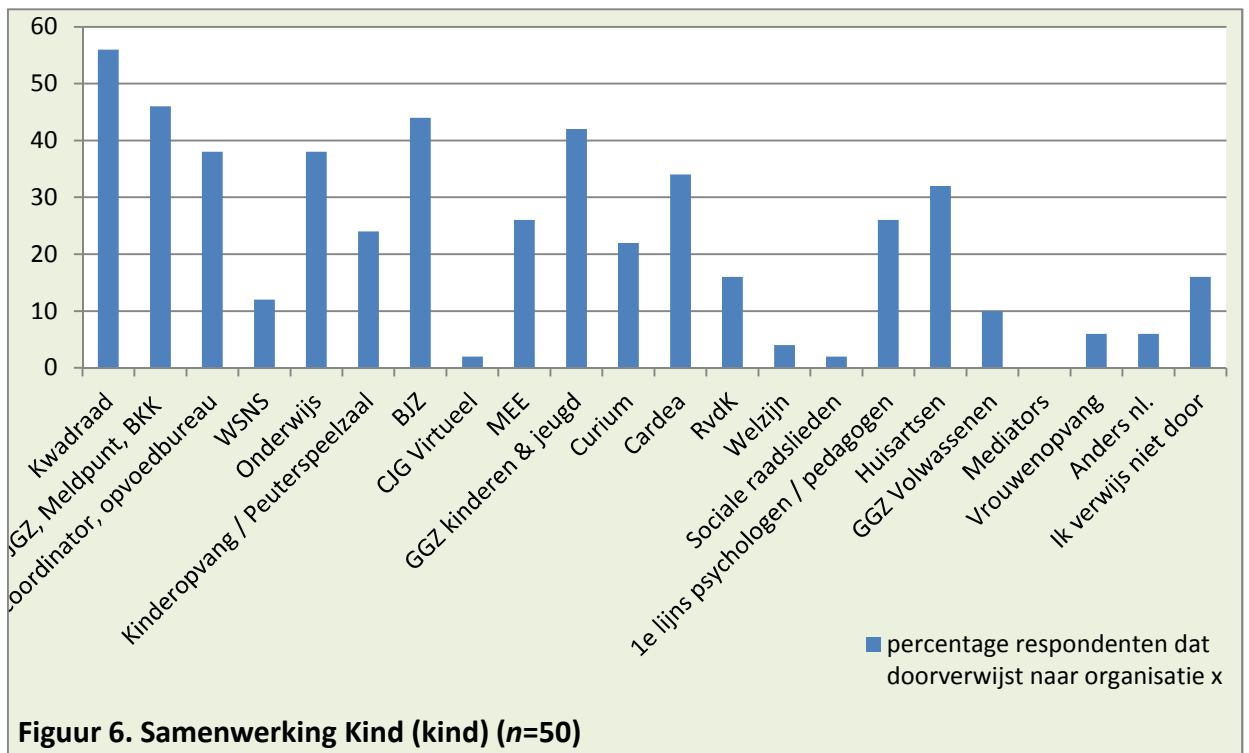
Figuur 3. Doorverwijzing kind (kind) (n=54)

Figuur 4. Samenwerking Relatieondersteuning (ouders) (n=51)

Figuur 5. Samenwerking Gezin (ouders-kind) (n=50)

Figuur 6. Samenwerking Kind (kind) (n=50)